

Werken rond gender binnen hulp- en dienstverlening, een veelzijdig en zinvol project

Jolien Lescrauwaet¹

Als organisatieondersteuner bij de dienst Justitieel Welzijnswerk van CAW Noord-West-Vlaanderen organiseer ik samen met mijn collega's groepsactiviteiten voor gedetineerden. Binnen de hulp- en dienstverlening in de gevangenis zijn verschillende partners actief op zowel individueel als op groepsniveau. Vanuit de dienst Organisatieondersteuning (OO) gaat dit om groepsaanbod binnen de brede domeinen van welzijn en gezondheid, wat resulteert in sterk uiteenlopende activiteiten: van een kindvriendelijk bezoek tot een cursus weerbaarheid of een ontspannende quiz.

Binnen deze functie ben ik me de afgelopen jaren meer gaan verdiepen in het thema gender en de link hiervan met de context van de gevangenis. De gevangenis is een zeer binaire en hypermasculiene omgeving, wat dagdagelijks grote gevolgen heeft voor zijn bewoners. In deze praktijkbijdrage wil ik graag delen wat ik rond dit thema geleerd en ondervonden heb, welke projecten hieruit zijn voortgekomen en wat naar mijn mening werkt binnen de detentiecontext.

Mijn ontdekkingstocht binnen dit thema startte in de zomer van 2019, na een gesprek met de leden van het Activiteitenteam van Ruiselede. Het Activiteitenteam bestaat uit zes mannelijke gedetineerden, die samen met begeleiders vanuit

de dienst OO en De Rode Antraciet groepsactiviteiten voor hun medegedetineerden organiseren. We gingen met de mannen in gesprek na een incident tijdens een workshop, waarbij een jonge, vrouwelijke lesgeefster op ongepaste opmerkingen en likkebaardende blikken getraakteerd werd. Toen we de mannen achteraf confronteerden met dit gedrag, volgde een open gesprek over het macho-gedrag binnen de gevangenis en vooral over het feit dat de mannen naar hun eigen aanvoelen geen andere keuze hadden dan dit spelletje, deze rol, mee te spelen. Ze gaven aan dat ze dit zelf ook niet leuk vonden, en dat hier eigenlijk iets mee gedaan zou moeten worden. Dit signaal - en de urgentie waarmee het aangegeven werd - verraste en intrigeerde me, en ik besloot het thema te verkennen.

Mannen en mannelijkheid in detentie: Project M

Na het volgen van een studiedag² en de literatuur in te duiken over het thema gender en meer bepaald mannelijkheid, kwam ik in contact met Beweging tegen Geweld - Vzw Zijn, een organisatie met heel wat ervaring rond geweldpreventie, ook met jongens en mannen. Beweging tegen Geweld - Vzw Zijn had net het project Equi-x afgerond, waar binnen de schoolcontext met jongeren aan de slag werd gegaan rond gendergelijkheid, relaties, geweld en verschillende andere thema's. Equi-x is gebaseerd op het Braziliaanse

1 Organisatieondersteuner Justitieel Welzijnswerk in de gevangnissen van Brugge en Ruiselede, CAW Noord-West-Vlaanderen.

2 "Geen superman. Geen boeman. Wie ben je dan als man? Nadenken over genderstereotypering van mannen in therapeutische context", georganiseerd door de School voor Relatietherapie i.s.m. de BVRGS en School 4 Power op 3 oktober 2019.

H/M/D-programma van Equipundo³, dat jongens en mannen wil betrekken bij het veranderen van ongelijke en gewelddadige gendernormen. Het H/M/D-programma werd reeds geïmplementeerd in meer dan 30 landen en wordt door de Wereldgezondheidsorganisatie beschouwd als een evidence-based best practice in de promotie van gendergelijkheid en de preventie van gendergerelateerd geweld.

Dankzij de steun van het agentschap Justitie en Handhaving konden we samen met Beweging tegen Geweld - Vzw Zijn een pilootproject uitwerken binnen het Penitentiair Landbouwcentrum te Ruiselede, om te werken met mannen in detentie rond mannelijkheid, sociaal netwerk, emoties, omgaan met spanning, relaties, seksualiteit, agressie en geweld. Dit programma noemden we Project M. Project M werd een intensief traject van 11 gespreksavonden met een vaste groep deelnemers. De rode draad doorheen het programma is het openbreken van stereotypen over mannelijkheid en vrouwelijkheid en het verhogen van kennis en bewustzijn over gender bij de deelnemers. Project M vormt een veilige plek waar de deelnemers zichzelf kunnen zijn en hun masker kunnen afzetten. Het is een plaats waar ze als mens gezien worden, zich kwetsbaar kunnen opstellen en kunnen praten over de dingen die iedere mens bezighouden; relaties, vaderschap, verdriet, pijn, de toekomst, geluk, angst... kortom: het leven. Een plaats waar ze steun vinden bij elkaar, een plaats van rust. Op deze manier reikt het project de deelnemers voorbeelden van gendergelijke en niet-gewelddadige vormen van mannelijkheid aan, wat detentieschade tegengaat en recidivebeperkend werkt.

De participatiegraad en waardering voor Project M was uitzonderlijk hoog: alle deelnemers waren bij elke sessie aanwezig, wat een zeldzaamheid is bij groepsaanbod in de gevangenis.

Het pilootproject werd ook zeer positief geëvalueerd in een onafhankelijk onderzoek⁴. Hierin benoemden de deelnemers verschillende sterktes binnen het programma, zoals het feit dat ze kennis en tips aangereikt kregen, hun zelfvertrouwen steeg, ze zichzelf konden zijn in de groep en ook na het project bij elkaar terecht konden voor emotionele steun.

Project M ging intussen een tweede keer door in de gevangenis van Ruiselede en staat in 2023 een derde keer op de planning. Het blijft me opvallen dat het een project is waar de deelnemers, ondanks dat de thema's niet evident zijn, graag naartoe komen. Ze kijken elke week uit naar de sessies, benoemen dat het programma langer zou mogen duren en verwijzen regelmatig naar zaken die tijdens de sessies aan bod kwamen. Er blijft een bepaalde verbondenheid tussen de mannen die het programma samen gevolgd hebben. Dit jaar wordt het programma ook voor de eerste keer uitgevoerd voor de langgestrafte mannen van het Penitentiair Complex te Brugge. De respons hierop was erg groot (20 inschrijvingen), waardoor helaas slechts de helft van de ingeschreven mannen zullen kunnen deelnemen. Verschillende andere gevangenisinstellingen toonden al interesse voor Project M, en we hopen in de toekomst ook daar met het programma aan de slag te kunnen gaan.

Werken rond intrafamiliaal geweld: De Donkere Kant van de Liefde

Een ander gendergerelateerd aanbod dat door de jaren heen uitgroeide tot een vaste waarde, is 'De Donkere Kant van de Liefde'. 'De Donkere Kant van de Liefde' is een project van Beweging tegen Geweld - Vzw Zijn, dat bestaat uit een concert van Deborah Ostrega en Ernst Löw over intrafamiliaal geweld, waaraan ook getuigenissen van ervaringsdeskundigen worden gekoppeld. Deze confronterende voorstelling ging al verschillende

3 "Program H|M|D - a Toolkit for Action. Engaging Youth to Achieve Gender Equity" van Equipundo (tegenwoordig Equipundo). Het H/M/D-programma bestaat uit Program H ("H" voor *homem* of man in het Portugees en *hombre* in het Spaans), Program M ("M" voor *mulher* of vrouw in het Portugees en *mujer* in het Spaans) en Program D ("D" voor diversiteit).

4 S. DE MEYER, *Finaal rapport Evaluatie Project M, pilootproject gevangenis van Ruiselede*, Gent, Universiteit Gent, 42 p.

malen door in de gevangnissen van Ruiselede en Brugge. Bij de vrouwenafdeling van de gevangenis van Brugge was de vraag naar nazorg groot na het concert. Beweging tegen Geweld - Vzw Zijn ging samen met deze vrouwen en enkele ervaringsdeskundigen in gesprek, en hieruit groeide intussen een vaste gespreksgroep die maandelijks doorgaat. De gespreksgroep vormt een warme, veilige omgeving voor de deelnemers om zichzelf te zijn, te praten over moeilijke ervaringen uit het verleden en samen op zoek te gaan naar hoe dit in de toekomst anders kan.

Uiteraard is slachtofferschap van intrafamiliaal geweld niet enkel een vrouwenkwestie. In 2023 ging deze voorstelling door voor de langgestrafte mannen van de Brugse gevangenis, waarna ook enkele deelnemers nood hadden aan een nabespreking. Intussen gingen twee gespreksavonden door met een kleine groep mannen, waar ook duidelijk de vraag klinkt om hier verder mee aan de slag te gaan.

Vrouwelijke gedetineerden: hokjes doorbreken

Vrouwen in detentie worden vaak geconfronteerd met genderstereotiep aanbod binnen de muren. Zowel binnen gevangenisarbeid als bij activiteiten is het aanbod vaak beperkter dan voor de mannen, ook gezien het kleinere aantal bewoners op de vrouwenafdeling.⁵ Een activiteit over verzorgingsproducten of borduurlessen mag er uiteraard zijn (en, toegegeven, ze zijn vaak heel populair), maar het is belangrijk om de brede interesses van de vrouwelijke gedetineerden aan te spreken. In Brugge ging het aanbod 'Studio Digital' (werken rond digitale skills met o.a. 3D-printers) bijvoorbeeld door voor de vrouwenafdeling, en verschillende beroepsopleidingen gaan gemengd (mannen en vrouwen samen), of afzonderlijk voor alle afdelingen, door. Zo kunnen ook de vrouwelijke gedetineerden

opgeleid worden tot schilder, en krijgen ook de mannen een professionele poetsopleiding.

Een specifiek aanbod over genderstereotypen of het deconstrueren van genderrollen bieden we momenteel nog niet aan voor de vrouwen. Ik onderzocht in het verleden al de mogelijkheden rond een activiteit over feminisme op internationale vrouwendag, maar dit viel helaas te duur uit om te kunnen realiseren. Ik hoop hier in de toekomst nog verder rond aan de slag te kunnen gaan.

LGBT+ in het PCB: kleine en grote stappen vooruit

Zoals gezegd is de gevangenis een zeer binaire omgeving, waar de opsplitsing mannen-vrouwen weinig ruimte laat voor wie zich anders identificeert. Daarnaast zorgt de hypermasculiene omgeving ook vaak voor problemen bij holebi gedetineerden. Enkele jaren terug trok een gedetineerde van de afdeling voor langgestrafte mannen in Brugge hiervoor aan de alarmbel. Hij vroeg zich af of we aanbod konden uitwerken voor LGBT+ gedetineerden. Door de heteronormatieve, binaire omgeving van de gevangenis kunnen veel mensen zichzelf niet zijn, en lopen ze risico op pestgedrag, bedreigingen of geweld. Hierdoor worden deze gedetineerden gedwongen om in de schaduw te leven, waardoor misbruik en geweld onzichtbaar blijven. De initiatiefnemende gedetineerde had al contact genomen met verschillende organisaties buiten de muren, zoals Lumi, het Transgender Infopunt (TIP), Çavaria en het Gendersalon. Na verkennende contacten met het TIP kwam het idee om een werkgroep op te starten, met als doel om mensen vanuit verschillende functies en invalshoeken die zich willen inzetten rond het LGBT+-thema in de gevangenis van Brugge, bijeen te brengen. Er kwam respons vanuit verschillende hoeken: zowel hulpverlenend, medisch als bewakend personeel van de gevangenis, verschillende LGBT+-organisaties van

⁵ Zie de bijdrage in deze FATIK; O. NEDERLANDT en A. VANLIEFDE, "Gedetineerde vrouwen in Belgische gevangnissen: een minderheidsstatus", *FATIK* 2023, afl. 178, 29-53.

buiten de gevangenis en enkele geïnteresseerde gedetineerden. Op deze manier komt in deze werkgroep heel wat expertise uit verschillende invalshoeken samen. Tijdens de eerste overlegmomenten werd basisinformatie gedeeld over het thema, legden we de visie van onze werkgroep vast en brainstormden we over mogelijke acties. Op basis hiervan werkten we een actieplan uit. De kracht van onze werkgroep is absoluut het (steeds groeiende) netwerk van partners buiten de muren, die met hun kennis en enthousiasme meedenken met het geëngageerde personeel van binnen de muren, dat vaak zoekende is hoe ze meer kunnen doen om de gevangenis een meer LGBTQ+-vriendelijke plek te maken voor al wie er verblijft en werkt.

De werkgroep heeft al heel wat verwezenlijkt. Het idee van een praatgroep werd al snel geopperd door de gedetineerde werkgroepleden en we besloten het een kans te geven. Niemand had verwacht dat dit aanbod zo'n succes zou worden. De praatgroep TROTS, begeleid door Joyce Dekeyser van het Gendersalon, is een veilige plek voor gedetineerden van alle afdelingen die tot de LGBTQ+-gemeenschap behoren en hierover in gesprek willen gaan met elkaar. De maandelijkse bijeenkomsten zijn steevast volzet en er komen telkens veel ideeën voor bijkomende activiteiten. Zo ook het theatertraject 'TROTS' i.s.m. De Rode Antraciet, waar de deelnemers creatief rond het LGBTQ+-thema aan de slag gaan. Dit voorjaar bestond het traject voornamelijk uit oefeningen in het uiten van emoties en het vertellen van een verhaal, terwijl de deelnemers vertrouwd worden gemaakt met de wereld van het theater. Er werden heel wat verhalen gedeeld in een veilige setting, die zullen dienen als basis voor een voorstelling in het najaar.

Onze werkgroep heeft het LGBTQ+-thema op de kaart gezet binnen de gevangenis van Brugge. Signalen en ideeën vinden hun weg en steeds meer geïnteresseerden sluiten zich aan. We

zetten op verschillende manieren in op sensibilisering. IDAHOT⁶ op 17 mei is een uitgelezen moment om het thema in de verf te zetten: we deelden al flyers uit en zetten het (uitgebreide) literatuur aanbod rond gender en geaardheid in de kijker in de gevangenisbibliotheek. Maar ook gedurende het jaar blijven we het thema op de agenda zetten. De werkgroepleden die in het opleidingscentrum voor penitentiair personeel (OCP) de lessen diversiteit verzorgen, zetten zich in om de blik van het toekomstig bewakend personeel te verruimen. Zelf werd ik ook uitgenodigd om de leerkrachten van het onderwijsaanbod voor de gedetineerden te informeren over het werken met transgender gedetineerden.

De werkgroep is ook een plek waar de samenwerking tussen interne medewerkers en externe organisaties centraal staat. De medewerkers van de gevangenis zijn zo beter op de hoogte van mogelijkheden en initiatieven, maar ook de externe partners hebben heel wat te winnen met een connectie binnen de muren. Zo is er het Beyond Binary Bars-project van Davo Maras, waar o.a. gewerkt wordt aan een zelfhulpgids met antwoorden op veelgestelde vragen, praktische tips en doorverwijzing naar specifieke hulpverlening voor trans gedetineerden. Davo ging hiervoor in gesprek met geïnteresseerde trans personen op de vrouwenafdeling. Het Instituut voor gelijkheid van vrouwen en mannen (IGVM) kwam hun werking voorstellen en vond een manier om met gedetineerden in gesprek te gaan wanneer zij met vragen of klachten rond discriminatie zitten. Ook was er een samenwerking met de dienst Strategische Ondersteuning van de FOD Justitie, die in april 2023 een colloquium rond 'Gender en Justitie' organiseerden. Zij verzamelden getuigenissen van de leden van de TROTS-praatgroep en maakten hier een video van, zodat ook de stem van de gedetineerden aanbod kwam op het colloquium. Kortom: verschillende expertises samen zorgen langzaam maar zeker voor beweging in de gevangenis, en de

6 Op 17 mei 1990 schrapte de WHO, de wereldgezondheidsorganisatie, homoseksualiteit uit de lijst van geestesziekten. Sindsdien heeft de holebi- en transgendergemeenschap deze dag uitgeroepen tot de Internationale Dag Tegen Holebifobie en Transfobie: IDAHOT.

samenwerking binnen de werkgroep heeft als resultaat dat er heel wat gedetineerden (beter) gehoord en geholpen kunnen worden.

Uitdagingen voor de toekomst

We zijn trots op onze verwezenlijkingen en de stappen die we al gezet hebben, maar beseffen dat er nog heel wat werk te verzetten is, en er ook nog obstakels ons pad zullen kruisen.

Waar ik absoluut geloof in de kracht en noodzaak van Project M, ontbreekt het ons nog aan de middelen om het project te laten groeien. We kunnen niet iedereen die zich inschrijft, laten deelnemen. Dit wil zeggen dat deze gedetineerden, die ervoor kiezen om tijdens hun gevangenisstraf aan zichzelf te werken, hier niet de kans toe krijgen. Daarnaast toonden verschillende andere gevangenen interesse in het project, maar kunnen we voorlopig niet op deze vraag ingaan. Op deze manier is het project natuurlijk een druppel op een hete plaat, hoezeer het de individuele deelnemers ook kan helpen. Het blijft dus zoeken naar mogelijkheden om de impact van Project M te vergroten en de kennis over de gevolgen van mannelijkheidsnormen binnen detentie te verspreiden.

Binnen Justitie beweegt heel wat op vlak van de ondersteuning van transgender gedetineerden. O.a. het project Beyond Binary Bars, de nieuwe aanbevelingen⁷ rond het werken met trans personen in detentie en het colloquium 'Gender en Justitie' zijn daar sprekende voorbeelden van. Onze LGBT+-werkgroep blijft uitbreiden. Toch worden we geconfronteerd met het logge gegeven van een gevangencultuur en -werking, waardoor we zaken die eenvoudig op te lossen lijken, soms moeilijk in beweging krijgen. Een genderneutrale kantine en een betere interne aanpak van signalen rond discriminatie zijn zo enkele zaken die op ons verlanglijstje staan. Ook hopen we een voortrekkersrol te kunnen realiseren die

andere gevangenen kan inspireren om meer oog en begrip te hebben voor diversiteit.

Conclusie

Waar een gebrek aan fysieke vrijheid al enorme gevolgen heeft voor een individu, zorgt de context en cultuur van onze gevangenen ervoor dat ook de mentale vrijheid van hun bewoners in het gedrang komt. Gedetineerde mannen moeten zich elke dag bewijzen, moeten hard en sterk zijn, mogen geen emoties of vormen van kwetsbaarheid tonen en kunnen zich niet openstellen naar anderen toe. Dat is niet wat ze nodig hebben om na vrijlating te zijn wat we van hen verwachten: emotioneel stabiele mensen die goed functioneren in hun relaties en zorgende vaders zijn; die hulp vragen wanneer ze het nodig hebben en die wegblijven van drugs, geweld of andere vormen van criminaliteit. Gedetineerde vrouwen worden door hun kleine aantal vaak over het hoofd gezien en krijgen minder mogelijkheden tot zelfontplooiing en niet-stereotiepe dagbesteding. Gedetineerden die tot de LGBT+-gemeenschap behoren, moeten een keuze maken: zichzelf verstoppen of risico lopen op verschillende vormen van geweld.

Jezelf kunnen zijn, ook achter de tralies, is voor mij de basis van mentaal welzijn en een voorwaarde om aan jezelf te kunnen werken. Wie elke dag een masker moet opzetten, kan niet met zijn/haar/hun ware identiteit aan de slag. Ik zie het dan ook als mijn persoonlijke missie om hier verandering in te brengen. Ik hoop dat het delen van onze ervaringen anderen kan inspireren om hetzelfde te doen.

7 FOD Justitie, *Aanbevelingen / richtlijnen voor de omgang met transgender gedetineerde personen*, 2 maart 2023.